

ՀԵԱԽՈՍԹԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՔՈՎ

Ներկայ յօդուածն հանուած է պատմականօրէն յոյժ կարեւոր և մանրամասն աշխատութենէ մը՝ տոյն վերնա-գործի, որ կը գտնուի մեր տպարանին մէջ ընդ մամուլի. և ուսկից ինչ ինչ հատուածներ պիտի տանք Հանդիսա-ընթերցողաց, Բաժնուած է երկու մասանց, Առաջնոյն մէջ կը խօսի՝ զանազան զեղութիւններով՝ մանկանց անդեան, և կրօնական ու մտաւոր կրթութեան վրայ, Եւ երկրորդին մէջ՝ մարմնական կրթութեան, և բազմաթիւ զբօսա-կան ու օգտակար խաղերու մասին: Միով բանիւ, զորժ մը՝ վերին աստիճանի օգտակար թէ՛ տեղեւոյն քաղա-քակրթական պատմութեան, և թէ՛ ներկայ հայ անընդին համար, Որով կը յանձնարարենք զայն ամենուն:

ԽՄԲ.

ՍՆՈՒՆԴ

Մանուկն իւր կենաց առաջին շրջանին, որ է մինչև յորտփելի՝ և ի չափ հասունելի՝ կամ յարթունս հասունելի, կը կարօտէր առանձին դարմանի մը ծնողաց կողմանէ, որ կը կոչուէր սնունդ՝ և սնուցանելի՝:

1. — Նորածին մանկան առաջին պա-հանջը դիեցումն էր բնականապէս: Մինչ հայ ռամկուհին անձամբ կը կատարէր այդ մայրենի պարտականութիւնը, իւր լանջաց վրայ պահելով միշտ մանուկը, բարձր դասակարգին մէջ տարբեր սովորութիւն մը կը տիրէր. այն է՝ մանկանց դիեցումն օտար յանձնել, ինչպէս կ'ընէին յոյն և հռովմայեցի ազնուուհիք ալ՝ ինոնց պէս մեր «տիկնայց փափկասունը»՝ իրենց այդ հրաժարման նպատակ ունէին խուսափել դիեցման յարակից նեղութիւններէն, որոնք չէին հաշտուեր իրենց հեշտակեաց կեն-ցազավարութեան հետ. և ոմանք ալ գուցէ

պարզապէս յարգելու համար ազնուակա-նութեան աւանդական կարգերը:

Բայց կար նաև պարսկային սովորոյթը՝ արքայորդաց սնուցումն յանձնելու իշ-խանաց, և կատարուելու անոնց տանց մէջ. որ սկսած էր Պարսից արքունիքէն և տա-րածուեր Հայոց ու վրաց արքունեաց մէջ՝: Եւ կը կազմէր տեսակ մը ներքին և ազ-գականութեան նմանող կապ երկու տնե-րու միջև: Արեւապշտ Սասանեանք, քը-րիստոնեայ Հայոց անգամ չէին խորշեր յանձնել իրենց պայազատները, և ոչ ալ Հայք՝ ընդունել ու սնուցանել զանոնք: Մնուցիչը, այլ թէ կին, դայակ կը կո-չուէր, և յանձնառութիւնը՝ դայակի մը-տանէն՝. իսկ սնուցեալը՝ սակ կ'ըսուէր:

Եղիշէ պատմելով Յագգիւրտի անագը-րոյն վարմունքը մեր ազատաց հետ, կ'ըսէ՝ թէ ոչ միոյն երախտիքը չէր յիշեր. «և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմնա-ւոր կարգի», կային ոմանք հայ նախա-րարներէն, որ անոր եղբայրները սնուցե-ր էին «մայրենի կաթամբ իւրեանց». այս ինքն իրենց մայրերն իսկ ստեղծու մտեալ՝⁹ էին անոնց. և նա զանոնք աւելի ևս կը նեղէր՝¹¹: Այնքան մեծ էր դիեցման զօրը, որ անոր անտեսման վրայ Պարսից ար-քային կողմանէ՝ կը զարմանայ մեր պատ-միչը:

Նոյն սովորութեան զոյովեանը հայ արքունեաց մէջ ևս՝ կը վկայէ Խորենա-ցին, զրելով՝ թէ Տրդատ իրեն դայեակ ունեցեր էր մանդակունի իշխան մը՝¹², Եւ ըստ ուրիշի մը, անոր հօր սպանութեան և Հայաստանի վրդովման առթիւ «առեալ դայեկացն» զտղայն՝ ի Յունաստան փա-խուցեր էին՝¹³: Փառստոս կը պատմէ Աը-տաւազը ու վասակ մամիկոնեանց համար՝ թէ «սնուցանէին նոքա զորդին զարքային (Տիրանայ) զԱրշակի»¹⁴: Նոյն ինքն կը կըրկ-նէ յիշեալ վասակայ և անոր եղբոր վար-

1. Փաւս. 122. — 2. Անդ. 84. Թ. 21. — 3. Խոր. Բ. 4. — 4. Բ ՄԿ. 2, 23. Պատ. Ադ. 15. Խոր. Բ. 4. — 5. Փաւս. 122. Խոր. Բ. 4. — 6. Dar.

Nutria. — 7. Եղիշ. 156. — 8. Փոր. 213-4. — 9. Եղիշ. 64. — 10. Խոր. Բ. 4. — 11. Եղիշ. 18. — 12. Խոր. Բ. 4. — 13. Աթ. 42. — 14. Փաւս. 47.

դանայ մասին՝ թէ «դայեակը և սնուցիչը էին թագաւորին Արշակայ՝»։ Մեարոր եւրէց նկատելով Մամիկոնեանց ստէպ յիշատակութիւնն իբր դայեակ թագաւորին, կարծեց՝ թէ ժառանգարար նոյն տոհմին վիճակուած էր սնուցանել արքայորդիքը։ Արշակ արքայ, կ'ըսէ, «ի խնդիր լինէր քաջ ազգին Մամիկոնէից, որ էին սնուցիչը և մանկակալը թագաւորին»։ Բայց պատմական չէ այս, կամ գէթ բացարձակ մտկով առնելու չենք. վասն զի փաստոս կը հաստատէ՝ թէ ընդ հակառակն Վարազդատ արքային «դայեակ սնուցիչ» եղած էր Բատ Սահառունի¹։ Հետեւարար դայեակի ընտրութիւնն արքունեաց կողմանէ՝ ըստ կամս և համակրութեան խընդիր էր. գուցէ երբեմն կախուած նաեւ տոհմիկ կաթնտուրի գոյութենէն՝ խնդրուած տան մէջ. թէ և չենք կարող պնդել՝ թէ հայ արքայորդուց ստնտուր իշխանուհիք էին միշտ, մանաւանդ երբ կը նկատենք Արտաշեսի օրինակը²։

Արքայորդիք սան կը դառնային իշխանաց, բայց ոչ և դայեակ, որ բնականապէս ծառայական գործ մէր, և անյարմար արքայազանց աստիճանին։ Բացառութիւն կը կազմէին հայրապետական կամ Լուսաւորչեան տան պայազատները, որոց առանձին աչքով մը կը նայէր արքունիքը, և յատուկ խնամք մ'ունէր անոնց վրայ։ Վրթանէս կաթողիկոսի երկու նորածին զաւակաց՝ Գրիգորիսի և Քուսկան համար կը գրէ փաստոս՝ թէ «սնան զառաքեալ թագաւորին Հայոց»։ Եւ յատկապէս «քգ-Յուսիկ սնուցանէր Տիրան որդի թագաւորին Խոսրովու»։ և երբ երկուտասանամեայ եղաւ, իւր դստեր հետ ամուսնացուց զայն³։

Նախարարաց մէջ ալ կ'երեւին, թէեւ ոչ յաճախ, փոխադարձ դայեակութեան օրինակներ։ Տաճատ ուշտունի և Շաւասպար ծորունի՝ տակաւին «տղայք ստնդեայք», և

և Տիրանայ կոտորածէն ազատած ու յանձնուած սոսկական դայեակաց, վերստին բերուեցան, կ'ըսէ փաստոս, թագաւորին առջեւ. որ երբ հրամայեց փողոտել զանոնք, իւր որդւոյն վերոյիշեալ սնուցիչներն Արտաւազդ ու Վասակ յափշտակեցին անմեղ մանուկները, փախան իրենց աշխարհը, և հոն «սնուցանէին զայն մանկունսն», զորս ապա փեսայացուցին իւրենց դստերաց⁴։

Վարդանանց ապստամբութեան շրջանին՝ երբ սպարապետը պահ մը հեռացաւ Հայաստանէն, նենգաւորն Վասակ, կ'ըսէ փարպեցին, Մամիկոնեանց, կամարականաց և միւս տանուտեարց որդիքը ժողովելով «յւրաքանչիւր դայեակաց», տալաւ փակեց Սինեաց բերդերուն մէջ⁵։

Կը տանենք վկայութենէն, շատ խորօտար սնուցման սովորոյթը շատ չնդարձակ է այդ շրջանին։ Երկրորդ՝ կը կատարուի նոյն ինքն դայեակաց տներուն մէջ, որ երբեմն զաւաններով հեռի կը գտնուէին մանկանց հայրենի տէն։ Այսպէս Մամիկոնեան Հմայեկայ չորրորդ որդին Վարդ՝ Վարդանանց պատերազմի շփոթութեանց պահուն «էր մնացեալ տղայ ի դայեակս իւր ի Տայս», երբեմն սեպհակունութիւն Մամիկոնեանց, ուր կանխաւ տարուած էր Տարօնէն, իւր մայրենի բնիկ զաւառէն, կը գրէ դարձեալ մի և նոյն պատմիչը⁶։

Եւ երրորդ՝ այդ դայեկներն ազնուական չեն. ապա թէ ոչ՝ մանուկներն աւելից դիւրաւ չափտի կարենար Վասակ հաւաքել զանոնք, Նոյնպէս ազնուական չեն սնուցիչներն երեք կամսարական հարազատաց, որոնք ճակատամարտի մը մէջ կը գտնուէին Մամիկոնեան Վահանայ հետ, «ինքեանց երկուք կամ երեք դայեակօք» ըստ նոյն պատմիչին⁷. և որոնք եթէ տոհմիկ մարդիկ լինէին, յանուանէ ալ պիտի յիշուէին։ Անոնց մին՝ Ներսեսի դա-

1. Փաւս. 104. — 2. Սոփ. 2, 16. — 3. Փաւս. 285. — 4. Աս. 177. — 5. Փաւս. 10, 11. — 6.

Նոյն՝ 46-7. — 7. Փրպ. 195. — 8. Նոյն՝ 335. — 9. Նոյն՝ 463.

յեակն՝ յայտնապէս «ի գեղջէն Շիրմաց» էր¹, այս ինքն գիւղացի մը, բայց անշուշտ բարեկեցիկ ու զարգացած փոքր ի շատէ։

Օտարէ սնուցումը սակայն կը փոխուի երբեմն ինչ ինչ հանգամանաց մէջ։ Յիշեալ Հմայեկայ կին և Վահանայ մայրը Զուրկ՝ ալլի մնալով Վարդանանց պատեւը զմի երեսէն, և երկիրը վտանգուած, նոյն ապագայ մարզպանը և անոր երկու եղբայրները կը տանի իւր քնոյարին՝ Վրաց Սշուշայ բոեշխին տունը, Ղազար փարպեցեոյն հետ միասին՝ որ ազնուական էր ծննդեամբ և իրենց տոհմին հետ կապ մ'ունէր։ և հոն, կը գրէ պատմիչդ առ Վահան, «սնուցանէ մայրն ձեր օրհնեալ և Սնուշվոսա (քոյր Զուկայ) ըստ իւրեանց հոգեմարտութեանն և զմեզ ընդ ձեզ՝ որպէս զձեզ»։ Երկու քոյրերը միանգամայն կը նուիրուին անոնց անդեանն գործին, ցուցնելով՝ հարկէն աւելի՝ զայն անձամբ կատարելու իրենց յօժարութիւնը։

2. — Ուշադրութեան արժանի է Եղիշէի հետագայ այլաբանական իրապաշտ նկարագիրը, ուր աշխարհս կը համեմատուի մանկան հետ։ և ուսկից մեք տարրեր դաս պիտի հանենք քան հեղինակին նկատածը։ «Զի մի՛, կ'ըսէ, հանապազ ի խնձարոււրըս և յորբանս կացեք աշխարհս, կաթնա՝ ծուծը և ջամբակերը, թաթաւեալ և թաղեալ զարշիի աղտովք։ յորմէ ձանձրացեալ մարը և ստնտուը, և զերեսս ի բաց դարձուցին դայեակը և սնուցիչը»։

Բարդ է վկայութիւնս։ Նախ՝ կրկին աստիճան ունի հոս սնուցիչը։ Առաջնոյն մէջ մանուկը դեռ կարեամբ կամ կարելիք, ստեղծիայ՝ կամ ստեղծիաց՝, կը պահուի պատած ի խանձարոյս, ինչպէս կը կոչուէր երկար երէզ մը, որ դառնալով կը պրկէր ամբողջ մարմինն՝ ըստ ընդհանուր սովորութեան։ Եւ կը զրուի որդանի,

որդանի՝ կամ որորոցի¹⁰ մէջ, որ նման էր մարի, և ներքուստ բոլորէի՝ ճօճելու համար¹¹, որոյ զաղափարը կայ այս բայանուանց մէջ իսկ, որոնք կը նշանակեն որորելու գործի։ Մանկան հետ կը զրադի մայրը՝ եթէ սոսկականի զաւակ է, ինչպէս կանխաւ ալ ըսինք, և ստնտուը¹² եթէ ազնուագգի է։ Իրենք կը մաքրեն, կը պատեն ու կը սնուցանեն զայն, և իրենք են որ կը ձանձրանան անոր աղտէն։

Մենդեան երկրորդ աստիճանը կը սկսի այն ժամանակ՝ երբ պէտք էր մանուկը հաստացանի ի ստեղծի¹³ կամ մեկնել ի ստեղծի¹⁴ կամ անշուտել ի կարանէ¹⁵, այսինքն դադրեցնել դիեցումը։ Եւ հոն կը դառնայ նա ջամբակը, վասն զի այնուհետեւ ձեռքով կը ջամբուի անոր կերակրիկը յատուկ սնուցիչ կողմանէ, եթէ ազատի զաւակ է։

Ազնուական տղային ամբողջ սնուցման հոգը ստանձնած էր դայեակը, սեռը ճշդ դեռ հարկին կոչուած նաև դայեակ այր և դայեակ կիւն¹⁶, և երբեմն ալ մանկակալ հասարակ անուամբ, որ ինքնին կը հայթայթէր անոր ստնտուն, և ապա սնուցիչը, և ինք՝ կը հսկէր միայն անոնց վրայ։ Այս զանազանութիւնը շատ որոշ է Եղիշէի ըսելի, բայց դայեակը լայնաբար կը կոչուի յաճախ նաև սնուցիչ, ինչպէս «դայեակ և սնուցիչ» կամ «դայեակ սնուցիչ»¹⁷։ կամ՝ զՓրիզոր «սնոց դոյեակն» իւր¹⁸։ և կամ «դայեակ մտեալ» սնուցիչ լինիցի¹⁹։

3. — Ո՛րքան կը տեւէր սնուցման շրջանը։ Արդարեւ կը կատարուէր արեւունեաց մօտ, և դայեակներն անոնց դաստիարակութեան ալ կը հսկէին ապա փաւստոս մեզ կը զգացնէ այս պարագայն, երբ շարունակելով Արտաւազդայ և Վասակայ փաւստեան պատմութիւնը, կ'ըսէ։ «Թո-

1. Փար. 454. — 2. Նշ. 572. — 3. Եղիշ, 199. — 4. Երբ. Ե, 13. — 5. Փաւս. 47. Խոր. Գ, հգ, ևն. — 6. Թիւք. ԺԱ, 12. Մթ. ԻԱ, 16. — 7. Ասոր. ագրուրու. Hüb. 517. — 8. Dar. Fascia, 979-80. — 9. Մարդ. 75. — 10. Եփ. Աղ. Է Հիգ. — 11.

Dar. Cunnat. — 12. Եւ Խոր. Բ, Էգ, Էւ, Ժ, — 13. Խննդ. ԻԱ, 8. Ա. Թագ. Ա, 22, 23. Եւ. ԻԸ, 9. Ուգ. Թգ. Ա. 572. Պատ. Աղ. 15. — 14. Ուգ. Ա, 8. — 15. Եւ. ԻԸ, 9. — 16. Ասոր. 174 Եւ. ԽԹ, 23. — 17. Ասոր. 174. — 18. Աղ. 42. — 19. Եղ. 64.

զին զսանն իւրեանց զԱրշակ, և զնացին ի բաց ի բանակէն արքունի. և չոգան յաշխարհն իւրեանց յամուրս Տայոց, և անդ նստան ամս բազումս ընտանեօց իւրեանց, և թողին զայլ զսուսն իւրեանց՝: Այսինքն «բանակին» որ է արքունեաց մօտ՝ «այլ տուն» մ'ունէին, ուր կը բնակէին իրենց արքայորդի սանին հետ՝ մինչև անոր յարուսն հասնիլը. և երկու Մամիկոնեանց Տիրանայ խզթութեան պատճառաւ ստիպուեցան ընդհատել իրենց պաշտօնն ու հեռանալ:

Նմանապէս Յուսիկ արքունեաց մէջ, և Տաճատ ու Շաւառպ՝ Մամիկոնեանց քով երկար մնացին, որովհետև որդեգրի պէս էին, և փեսայացան անոնց, ինչպէս տեսանք: Ընդ հակառակն իշխանորդոց դայեկութիւնը կարճ կը տևէ, հաւանօրէն մինչև ի պատանեկութիւն. որովհետև անոնք յետ սննդեան պիտի յանձնուէին առանձին դաստիարակաց, մարզուելու համար հանդիսական ուսմանց մէջ¹:

4. — Վերև տեսանց դայեկութեան ստեղծած ներքին զօրը, որ ամենէն սերտըն էր յետ ազգականաց, և զդայեկները կը կապէր սանուց հետ՝ ասոնց ամբողջ կենաց մէջ: Եղիշէ պատմելով Յագկերտի առ մեր իշխանս ըրած կոչը, կ'ըսէ թէ ինչպէս մեր աւագանին «յոյժ փութային վասն եղբարց և որդեաց և սիրելի դայեկոսնոց բնակացն, որ չարաչար կային ի մեծի նեղութեանն», որպէս զի երթան ազատեն զանոնք²: Նոյնը կը կրկնէ՝ ազատ թարգմանութեամբ մը՝ Գ Մակարայեցւոց հայ թարգմանիչը. «վասն դայեկատուն միաւնոց սիրոյն»³. այս ինքն այն սիրոյն՝ որ պատուն էր սննդակցութենէ զոյացած տոհմակցութեան դայեկին տան հետ:

Վահանայ ապստամբութեան շրջանին կուրծի մէջ ընկան Սահակ ասպետ Բագրատունի և Վասակ Մամիկոնեան սեպուհը:

Յետոյ սուտ համբաւ մ'եւաւ թէ ողջ են. որոյ ի լուր՝ անոնց կանայքը կը ստիպէին «զդայեակս նոցա և զծառայս»⁴, երթալ փնտռելու և բերելու. այսքան անբաժան էին դայեկները սանուց տնեւէն, և պատւաւաստ միշտ օգնելու և օժանդակելու անոնց:

Միանգամայն շատ մեծ էր դայեկաց ազդեցութիւնն ու դիրքը սաներու վրայ, և երբեմն աղետից ալ պատճառ: Տիրանայ անկանոն վարչութեան օրով Մամիկոնեանց վշտացած՝ հեռացեր էին ազգին զործերէն: Արշակ երբ յաջորդեց հօրը, եւաւ կ'ըսէ Փաւստոս, անձամբ զնաց Տայոց աշխարհը՝ շահելու համար զանոնք. «մանաւանդ զի իւր դայեկակ և սնուցիչը էին»: Անոցմէ երէցը՝ զՎարդան՝ տոհմին տանուէր կարգեց, և միջինը՝ որ էր Վասակ՝ «զիւր դայեակն», որ յատկապէս զբաղած էր իւր սննդեան զործով, անուանեց սպարապետ Հայոց բանակին. և երբորդը՝ նոյնպէս զինուորական ծառայութեան մէջ դրաւ⁵:

Վարդան հանելի եղաւ Շապուհոյ, և անոր ու Արշակ մէջ պատգամաւոր կարգուեցաւ: Սակայն Վասակ «նախանձ բերէր» եղբօր յաջորդութեանց վրայ. ամբաստանեց զայն Հայոց արքային առջև իբրեւ մատնիչ, դարձուց անոր զուխը, և ինքն իսկ զնաց սպանեց հարազատն անոր ամբողջին մէջ՝ մինչդեռ կը լուսացուէր: Եւ երբ վերջին անգամ Արշակ կ'երթար առ Շապուհ, ուր պիտի գտնէր իւր կորուստը, միասին առաւ «զդայեակն իւր» Վասակ⁶, որ իրեն պիտի ընկերէր մինչև Անյուշ բերդը, ոչ եւս իբրեւ սպարապետ կամ մարդ, այլ խոտալից տիկ մը տխուր, ուրուակա նի մը պէս կանգնած իւր գէմ⁷:

Ուրիշ օրինակ մը: Բատ Սահառունին աչք տնկած էր Հայոց սպարապետութեան, զոր քաջին Մուշեղի յաղթանակները ցանկալի ընծայած էին իրեն: Բայց ինչպէս

1. Փաս. 47. — 2. Աս. մաս 91, գ. 9: 2. և 3. Փաս. 66. — 7. Նոյն. 126-8. — 8. Նոյն. 164. — 9. Եղիշ. 33. — 4. Գ Մակ. 6, 18. բն. «մարան». 9. Նոյն. 168-9. զատուեցան սէր» — 5. Փրկ. 434. — 6.

շորթի վայն, Դիմեց իւր դայեկութեան ազդեցութեանը: Իւր սանը՝ Վարազդատ արքայն՝ դիւրախար երիտասարդ մ'էր: Մամիկոնեան դիւցազին վրայ ամէն մուր քսեց «առ իւրում սանուն», և յաշողեցաւ խարել զայն: Թագաւորը մեծ խնճոյք մը պատրաստեց իշխանից, ուր ըստ սովորութեան արքեցան բոլորը, Մուշեղն ալ միասին: Անոր թմրութեան մէջ տասներկու հոգի պրկեցին անոր բազուկները, և նոյն ինքն Սահառունին, «դայեակն արքային Վարազդատայ», խրեց նրանն անոր փողը, գլուխը կտրեց՝, և առաւ ըսպարապետութիւնը: Այսպէս կը զեղծանէին եզրեմն դայեկները:

Ընդ հակառակն Տրդատայ «դայեկորդին» Արտաւազդ Մամիկոնին՝ երախտաւոր կը հանդիսանայ անոր՝ հայրենի աթոռը ձեռք բերելու մէջ. և որոյ համար թագաւորն անոր կը շնորհէ սպարապետութեան պատիւը: Եւ Մամիկոնեան Վահանայ բանակին մէջ՝ կամաւարական եղբարց հետ անբաժան զինակից տեսանք անոնց դայեկները՝ և մէկ դայեկորդին: Հոն էին միւս նախարարաց դայեկներն ալ, որոնք միասին կը կռուին, և միասին կը քաշուին թաղտեաց ամրոցները՝ հանգչելու համար:

Ոչ միայն դայեկութիւնը, այլ ստնտուութիւնն ալ իւր բաժինն ունէր սաներու կենաց մէջ: Ըստ խորենազոյն՝ Արտաշիսի ստընտուին զաւակը Գիսակը՝ պատերազմի մը մէջ թագաւորին քով իսկ կը կռուի իբրեւ աւելի մտերիմ անոր, և կը փրկէ զայն՝ զոհելով իւր անձը: Արտաշէս ի նշան երախտագրութեան՝ անոր ներսէս որդին ազնուականութեամբ կը պատուէ, ուսկից կը սերին Դիմաքսեանը:

Ե. — Մենք հոս գործ ունինք Արշակունեաց շրջանին հետ, ուր ոչ միայն ազնուականաց որդիքը, այլ և դստերը ի-

րենց սեռակից դայեկաց կը յանձնուէին, որոնք զուցէ միանգամայն ստնտու ալ էին երբեմն: Եղիշէ նկարագրելով պատերազմի երեսէն այրիացած կամ ամուսինները գերի տարուած տիկնանց տառապեալ վիճակը՝ կ'ըսէ. «Ձյոշեցան նոցա՝ թէ զուցէ որ ամենեկին ի բնականունը դայեկաց»¹: Այն դայեկները, որ անոնց առատութեան ժաւանակ տնրածան էին իրենցմէ և միասին կը կերակրուէին, հիմայ այլ եւս չեն տեսնուիր: Եւ բնականապէս ազնուականներ չեն աղոնք, ապա թէ ոչ՝ ազնուականացը բախտակից պիտի լինէին, այլ շինականք՝ իրենց եղբարց դայեկաց պէս:

Յուզիչ է դէպքը Ռշտունեաց Համազասպունի տիկնոջ, ծնունդ Մամիկոնեան զարմին, որ ուրաքող Մերութեանայ և Վահանայ հրամանաւ փակուեցաւ Վանայ միջնաբերդին մէջ. և չուզելով հրաժարիլ իւր հայրենի կրօնքէն, մերկ ու զլիխվայր կախուեցաւ բերդին բարձր աշտարակէն, ու մնաց հոն՝ մինչև որ մարմինն սկսեւ քայքայուիլ ու թօթափիլ: Այն ժամանակ «կին մի՛ դայեկակն նորին» զնաց կեցաւ աշտարակին ներքեւ՝ ուսկից կախած էին «զսանն իւր» սիրական, արտօսարախց աչքերը վեր սենեկելով. և իւր ծոցին մէջ հաւաքելով անոր ոսկրները՝ որ հետզհետէ կը թափէին, «առեալ զնաց յիւրսն», կ'ըսէ Փաւստոս: Սա ևս սոսկական «կին մի» է, և աղոր շնորհիւ կը համարձակի մօտենալ բերդին ու կատարիլ այդ գործովոյ ու զթութեան գործը:

Ընդ հակառակն՝ արքայազն օրիորդաց վրայ երբեմն կը տեսնենք իշխանի մը հոգաբարձու ձեռքը: Տրդատ երբ եկաւ ի Հայաստան, տեսաւ՝ որ իւր հոր խոսքովու սպանման ժամանակ ամատուռի Օտայ իշխանը պահած ու «սնուցեալ» էր իւր ընդրը խոսքովիդուխտ, որոյ համար խորենացին զայն կը կոչէ «սան նորա»: Տրդատ ի նշան երախտագրութեան՝ զՕտայ կարգեց Հայոց հազարապետ¹⁰:

1. Փաւ. 235-7. — 2. Նոյն՝ 238. — 3. Խոր. Բ. 443. — 4. Աստ. 174. — 5. Փրգ. 454-6. — 6. Միջնաբերդի մասին. Բ. 443. — 7. Խոր. Բ. 444. — 8. Եղիշ. 156. — 9. Փաւ. 178-9. — 10. Խոր. Բ. 444.

